

МЕТАМОРФОЗИС
Фондација за интернет и општество

ЕВРОТИНК
ЦЕНТАР ЗА
ЕВРОПСКИ СТРАТЕГИИ

CENTER FOR
EUROPEAN STRATEGIES
EUROTHINK
eurothink.mk

ПАНДЕМИЈА ИЛИ ИНФОДЕМИЈА? Критичкото мислење и теориите на заговор во време на пандемија

ПРОЕКТот Е ФИНАНСИРАН ОД ЕВРОПСКАТА УНИЈА.

Истражувањето е изработено во рамките на проектот „Со критичко мислење до граѓани со медиумска умешност – КриТинк“, имплементиран од Фондацијата за интернет и општество „Метаморфозис“ и ЕВРОТИНК – Центар за европски стратегии, а финансиски поддржан од Европската Унија. Содржината на оваа публикација е единствена одговорност на ЕВРОТИНК – Центар за европски стратегии и на ниту еден начин не ги одразува гледиштата на Европската Унија.

ПАНДЕМИЈА ИЛИ ИНФОДЕМИЈА? КРИТИЧКОТО МИСЛЕЊЕ И ТЕОРИИТЕ НА ЗАГОВОР ВО ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЈА

ИЗДАВАЧИ:

„ЕВРОТИНК“ – ЦЕНТАР ЗА ЕВРОПСКИ СТРАТЕГИИ
ФОНДАЦИЈА ЗА ИНТЕРНЕТ И ОПШТЕСТВО „МЕТАМОРФОЗИС“

ЗА ИЗДАВАЧИТЕ:

ИВАН СТЕФАНОВСКИ, ИЗВРШЕН ДИРЕКТОР „ЕВРОТИНК“
БАРДИЛ ЈАШАРИ, ИЗВРШЕН ДИРЕКТОР „МЕТАМОРФОЗИС“

АВТОРИ:

Љупчо ПЕТКОВСКИ

ЛЕКТУРА:

БОБАН КАРАПЕЈОВСКИ

ЛИКОВНО-ГРАФИЧКО ОБЛИКУВАЊЕ:

ЕЛИСАВЕТА БЕЈКОВА

CIP – КАТАЛОГИЗАЦИЈА ВО ПУБЛИКАЦИЈА

НАЦИОНАЛНА И УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА “СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”, СКОПЈЕ

316.654:[616.98:578.834(497.7)](047.31)

159.955:[616.98:578.834(497.7)](047.31)

ПЕТКОВСКИ, ЉУПЧО

ПАНДЕМИЈА ИЛИ ИНФОДЕМИЈА? [ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОР] : КРИТИЧКОТО МИСЛЕЊЕ И ТЕОРИИТЕ НА ЗАГОВОР ВО ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЈА / [ЉУПЧО ПЕТКОВСКИ].

- СКОПЈЕ : ЕВРОТИНК - ЦЕНТАР ЗА ЕВРОПСКИ СТРАТЕГИИ,

НАЧИН НА ПРИСТАПУВАЊЕ (URL): [HTTPS://WWW.EU.INFO.MK](https://www.eu.inf.mk). - ТЕКСТ ВО PDF ФОРМАТ, СОДРЖИ 24 СТР., ИЛУСТР. - НАСЛОВ

ПРЕЗЕМЕН ОД ЕКРАНОТ. - ОПИС НА ИЗВОРОТ НА ДЕН 24.11.2020. - ФУСНОТИ КОН ТЕКСТОТ. - ФИНАНСИЕР: ЕВРОПСКА УНИЈА, СО КРИТИЧКО МИСЛЕЊЕ ДО ГРАЃАНИ СО МЕДИУМСКА УМЕШНОСТ – КРИТИНК

ISBN 978-608-4923-05-3

A) КРИТИЧКО МИСЛЕЊЕ -- ЈАВНА ДЕБАТА -- КОВИД-19 -- МАКЕДОНИЈА -- ИСТРАЖУВАЊА

COBISS.MK-ID 52552453 ПИСМЕНОСТ -- МАКЕДОНИЈА -- ИСТРАЖУВАЊА

COBISS.MK-ID 52353541

Содржина

1. ВОВЕД	1
2. СТРУКТУРА И МЕТОДОЛОГИЈА	3
3. КОНТЕКСТ: КРИТИКА НА КРИТИЧКОТО МИСЛЕЊЕ	4
4. НАОДИ И АНАЛИЗА	9
4.1 МЕДИУМИТЕ И ПАНДЕМИЈАТА	9
4.2 АЛТЕРНАТИВНИ НАРАТИВИ	10
4.2.1 ТЕОРИИ ЗА ПОТЕКЛОТО НА ВИРУСОТ	10
4.2.2. ВИРУСОТ И 5Г ТЕХНОЛОГИЈАТА	11
4.2.3 ТЕОРИЈАТА ЗА КРИЕЊЕТО НА ВАКЦИНАТА	12
4.2.4 ТЕОРИЈА ЗА ВМЕШАНОСТ НА ФАРМАЦЕВТСКАТА ИНДУСТРИЈА	13
4.2.5 ДАЛИ НАШАТА ВЛАДА КРИЕ ИЛИ НЕ КРИЕ ИНФОРМАЦИИ?	14
4.2.6 ИНДЕКС НА КОНСПИРАТИВНОСТ	16
4.3 ВЛАДАТА И ПАНДЕМИЈАТА	16
4.4 АВТОРИТАРНОСТ ОДДОЛУ	19
5. ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ	22

Извештајот што е пред вас е создаден во рамките на проектот „Со критичко мислење до медиумски умешни граѓани – КриТинк“, спроведуван од невладините организации Метаморфозис и Евротинк од Скопје. Извештајот е трет од низата извештаи од истражувања, со кои се дава придонес кон корпусот знаење што го имаме како општество за феноменот на дезинформациите и лажните вести и за тоа како нашите вештини за критичко мислење можат да придонесат за зголемена отпорност на нашето општество кон пропагандите од секаков вид, со кои се загрозуваат базичните параметри на либералната демократија. Првиот извештај се насочи на критичкото мислење кај младите. Вториот извештај, пак, се занимава со мапирање на вештините за медиумско писмено известување кај медиумските работници. Извештајот што е пред вас се фокусира на изучувањето на критичкото мислење кај најшироката група – граѓаните на Македонија.

Документот е создаван преку истражување спроведено во специфичен контекст на пандемијата на корона-вирусот, која темелно ги потресе рутините на луѓето низ светот, правејќи ја ранливоста на демократските системи во кои живееме уште по-видлива. Со тоа стана поочигледна и старата проблематика на растечка недоверба кон демократските институции како производители на официјални вистини, што се рефлектира токму во феномените на кои е насочен проектот КриТинк, какви што се дезинформациите и лажните вести, со кои општествата треба да се борат преку градење отпорност базирана на медиумска писменост и вештини за критичко мислење кај сите сегменти на населението. Пандемијата го одреди фокусот на нашиот интерес – истражувањето се занимава со мапирање и објаснување на алтернативните наративи, вклучувајќи ги и теориите на заговор, кои ја обликуваа јавната дебата околу пандемијата на корона-вирусот.

Постои консензус дека пандемијата со која се соочува светот се рефлектира, на ниво на комуникациите, во таканаречена инфодемија¹. Соочени со непознатото и излезени од секојдневните рутини, луѓето се соочуваат со досега непознати количини општествена и егзистенцијална анксиозност, од која е тешко да се направи смисла. Алтернативните наративи за настанокот и ширењето на вирусот, негирањето на сериозноста на кризата, теориите на заговор околу пандемијата и сета зголемена количина на дезинформации што се шират во демократскиот јавен простор овозможен од интернетот и социјалните медиуми, претставуваат предизвик за истражување и разбирање. Ако не од друга причина, тогаш од очигледната дека тие – како што ќе покажат наодите во овој извештај – не го избегнаа ниту нашето општество, како што не ги избегнаа ниту општествата што традиционално сме ги сметале за лулка на демократските вредности и столбови на светскиот либерален поредок. Алтернативните објаснувања за тоа што ни се случува, како што ќе покажат и квантитативните и квалитативните податоци од ова истражување – се исклучително распространети, прифатени и лепливи.

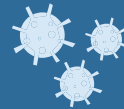
Извештајот е критички во тонот и начинот на објаснување на емпирискиот материјал, иако податоците и наодите се собрани со традиционалните методи. Во објаснувањето и опишувањето на овие феномени кај нас, во овој извештај ќе се обидеме

¹ <https://www.who.int/news/item/23-09-2020-managing-the-covid-19-infodemic-promoting-healthy-behaviours-and-mitigating-the-harm-from-misinformation-and-disinformation>

да ја избегнеме класичната замка на прикажување на наративите што отстапуваат од официјалните вистини како нешто што произлегува од недоволната едуцираност на населението или неговата наводна инхерентна авторитарност и наклонетост кон тоа на комплексноста на светот да одговараат со едноставни објаснувања. Стратегијата на објаснување во овој извештај сака да ја избегне замката на патологизација на прифаќањето на алтернативите од страна на граѓаните. Наместо тоа, сметаме дека е потребно да се разбере структурниот контекст кој овозможува ваквите наративи да станат лепливи за граѓаните. Алтернативните наративи затоа ги разбираме како вернакуларна епистемологија² и како алатки со кои граѓаните прават смисла од трауматичните општествени процеси, каква што е пандемијата, за кои официјалните извори на вистината, какви што се институциите, потфрлуваат да понудат убедливо објаснување. Само доколку ги разбереме на овој начин, ние сме во можност да понудиме заклучоци и препораки за адресирање на проблемот и да дадеме одговори на вистинските прашања.

2 Според ова разбирањето на теориите на заговорот, тие спаѓаат во групата „вернакуларни епистемологии“, односно народни верувања, заедно со новодобниот мистицизам, на пример. Заеднички за овие културно значајни верувања е обидот да создадат смисла од причинско-последичноста, поврзаноста, хиерархиите и вмреженоста на светот. Повеќе за овој вид објаснување може да се најде во: *Conspiracy in American Narrative. The Routledge Handbook of Conspiracy Theories*. Ed. Michael Butter and Peter Knight. New York and Oxon: Routledge, 2020. 427–438.

2. СТРУКТУРА, МЕТОДОЛОГИЈА, ПРАШАЊА И ОГРАНИЧУВАЊА

Извештајот се обидува да одговори на две прашања.

Првото прашање е колку алтернативните наративи за пандемијата се распространети и прифатени од страна на македонските граѓани. На ова прашање се обидуваме да одговориме преку дескриптивна анализа на податоците собрани преку телефонска анкета. Второто прашање се однесува на причините за „лепливоста“ на алтернативните наративи. Алтернативните наративи ги дефинираме како наративи кои ѝ противречат на официјалната институционална вистина. Тие ги вклучуваат дезинформациите, теориите на заговор и лажните вести. Во овој извештај се обидуваме привлечноста на овие наративи, а особено на теориите на заговорот, да ја објасниме како последица на структурните општествени фактори, а не како нешто што произлегува од индивидуалните преференции на поединците што веруваат во нив.

Аналитичкиот дел од извештајот е составен од два дела. Во првиот дел ги даваме контекстот, јазикот и начините на размислување за алтернативните наративи, кои на читателот треба да му помогнат да ги прочита наодите од вториот дел. На тој начин помагаме да се увидат структурните фактори што придонесуваат за лепливоста на алтернативните наративи.

Во вториот дел ги презентираме и дискутираме за наодите од квантитативното и од квалитативното истражување, спроведени како поддршка на анализата. Имено, спроведена беше телефонска анкета на национален репрезентативен примерок од 1003 испитаници во мај 2020 година. Во анализата презентираме дескриптивна статистичка анализа на податоците добиени од анкетата. Натаму, во септември 2020 година беа спроведени и три фокус-групи со случајно избрани граѓани. Наодите од дискусиите ги користиме како контекстуална поткрепа на статистичката анализа, како и за илустрација и објаснување.

Телефонската САТИ-анкета беше спроведена во периодот од 12 до 18 мај 2020 година, на национално репрезентативен примерок, креиран според параметрите од Процената на населението на Државниот завод за статистика од 2015 година³. Маргината на грешка е 3 % при 95 % интервал на доверба. Трите фокус-групи беа спроведени на крајот на септември 2020 година (21–23 септември) и во нив учествуваа случајно избрани граѓани, кои изразија интерес за учество преку прашалник креиран од Евротинк и дистрибуиран на социјалните мрежи, во замена за симболичен надомест. Во фокус-групите учествуваа вкупно 18 граѓани, поделени во три старосни групи: 18–25 години, 26–40 години и над 40 години. Како Македонци се изјаснија 11 од учесниците, како Албанци – 4, како Роми – 2 и како Србин/ка – 1 од испитаниците. Учесниците дојдоа од Скопје и Скопско, од Куманово и Кумановско (поточно Липково), Тетово и Тетовско, како и од Делчево. Половина од учесниците беа со завршено високо образование или повисок степен, додека другата половина со завршено средно образование. Дискусиите траеја во просек 1 час и 45 минути по фокусна група. На крајот на извештајот даваме заклучоци и препораки за политиките.

³ Достапно на: <http://www.stat.gov.mk/PrikaziPoslednaPublikacija.aspx?id=11>. Анкетата е спроведена од компанијата Стелар Истражувања од Скопје, на прашалник доставен од страна на Евротинк.

3. КОНТЕКСТ: КРИТИКА НА КРИТИЧКОТО МИСЛЕЊЕ

Иако критичкото мислење како концепт е едно од централните во Референтната рамка за клучните компетенции за доживотно учење, клучниот столб на европската образовна политика, во сите важни официјални документи во кои тоа се дефинира, постои тенденција на избегнување на негово јасно дефинирање. Дури и на ниво на карактеризација на концептот, во документите тој се нарекува „вештина“, „тема“ или „постулат“ – да наброиме само неколку од најчестите карактеризации⁴. И покрај тоа што овие документи ја дефинираат дури и финансиската рамка за поддршка на политики, од која е, всушност, дел и ова истражување, дефиниција во класична смисла и јасни упатства не постојат.

Чувството кога се препрочитуваат овие документи е дека оваа тензија не е случајна, туку мошне рационална и – на некој начин – одговорна. Тензијата извира од потребата со концептот критичко мислење да се опфатат низа вештини, психички предиспозиции, техники за логицирање и расудување, когнитивни и афективни предиспозиции, кои се потребни за успешен економски живот и резилентно граѓанство. Сликвито кажано, идејата на концептот е да долови елементи потребни за европскиот граѓанин да биде: и 1) успешен и приспособлив со своите вештини во динамична економија во која промените се случуваат многу бргу и 2) политички отпорен, во смисла на тоа да биде помалку податлив за идеологиите, дезинформациите и за феномените како лажни вести, за кои се верува дека го загрозуваат либералниот мир врз кој е базирана идејата на Европската Унија.

Критичкото мислење мора да биде (не)дефинирано на начинот на кој е (не)дефинирано, бидејќи задачата на креаторите на политики на европско ниво не е да се мешаат во креирањето на образовните политики на државите членки, туку да понудат европска додадена вредност, односно – во нашиот случај – концепт што е применлив за различните контексти на многуте национални држави во европскиот простор. Проблемот се појавува кога овие држави имаат различни истории, различно ниво на човеков развој, дивергентни развојни патишта на политички економии, граѓанства со различни вредносни обрасци. Затоа е неизбежно, за да биде навидум универзален и применлив во различните концепти, концептот на критичкото мислење да се деконтекстуализира што е повеќе можно и да се сведе на индивидуални предиспозиции, наместо на структурни фактори. Оваа деконтекстуализација е и основа за тежнењето за патологизацијата на сите видови наративи што не резонираат со официјалните вистини, какви што се наративите што ги анализираме подолу во извештајот. Таа има свои последици и во дизајнот на политиките.

Како можеме оваа кратка концептуална критичка дебата да ја спуштиме на оперативно ниво, на ниво на нашиот истражувачки проблем? Генералното прашање со кое се занимава проектот КриТинк е прашањето за врската меѓу медиумската писменост и критичкото мислење, односно прашањето за тоа како поширокиот концепт на критичкото мислење влијае врз потесниот и со тоа померлив концепт на медиумската писменост.

⁴ Дебатите за концептот, карактеризациите во релевантните документи, како и различните дефиниции се сумирани во првото истражување спроведено во рамките на КриТинк, кое е достапно на следниов линк: <https://crithink.mk/wp-content/uploads/2020/05/mkd-f.pdf>

Конкретното прашање со кое се занимава овој извештај е прашањето дали концептот на критичкото мислење е употреблив во разбирањето на нивото на прифатеност на алтернативните наративи за пандемијата на корона-вирусот во Северна Македонија. Применети се две истражувачки алатки за собирање податоци – телефонска анкета и фокус-групи, со кои се собрани квалитативни и квантитативни податоци и наоди, кои јасно укажуваат на високото ниво на прифатеност на алтернативните теории за пандемијата кај граѓаните на Македонија, вклучувајќи ги и теориите на заговорот.

Доколку податоците говорат самите за себе и доколку некритички ги земеме предвид (недостигот на јасни) дефинициите и прифаќајќи како работна, дефиниција што е индивидуалистичка, тогаш првиот импулс би бил да заклучиме дека нивото на критичко мислење кај граѓаните е поразително. Следниот импулс би бил тоа да го припишеме на индивидуалните предиспозиции на граѓаните, т.е. на нивото на нивното образование, едуцираноста, генералната и дигиталната писменост, ниското ниво на нивните политички вкусови и преференции, итн. Со тоа би влегле во замката што сакаме да ја избегнеме – замката на патологизација на вербата и употребата на алтернативни наративи за пандемијата од страна на граѓаните. Апсолутно разбирајќи го стравот кај одлучувачите поради резонантноста на алтернативните наративи, сепак, сметаме дека оцрнувањето ги затвора очите пред објаснувањето и не ги зема предвид пошироките структурни фактори поради кои алтернативните наративи резонираат со голем дел од граѓаните во многу држави.

Она што ја прави моменталната „инфодемиија“ различна од минатото е фактот што негационистичкиот етос кон пандемијата, присутен во многу од алтернативните наративи, не доаѓа само од општествените маргини. Напротив, тој е дел од мејнстримот, затоа што доаѓа, на пример, од естаблишментот на најмоќната светска демократија и е прифатен од дел од граѓаните на таа држава⁵. Натому, потребно е да се разбере и лажно субверзивниот потенцијал и лажната фасада на критичност кон поредокот на овие наративи, поради кој многумина се лепат на нив, како што можевме да забележаме и во нашите фокус-групи. Имено, тие претставуваат и симбол на некаков поширок (инаку, лажен) пркос кон вистините и правилата на игра, кои ги создаваат политичарите, политиката и либералнодемократските институции, кои се соочуваат со криза на авторитетот низ целиот свет. Затоа, алтернативните наративи треба да се сфатат во контекстот на пошироката недоверба кон либералните институции, која произлегува од нивната неспособност за артикулирање симболички ред, во кој граѓаните имаат верба. Таа недоверба само се засили со пандемијата, која не претставува само здравствена туку и економска, политичка, општествена и психолошка криза. Науката е методична и, поради тоа – бавна. Стресот што го создава пандемијата бара брзи одговори, кои науката не може да ги обезбеди веднаш. Тоа создава идеални услови за создавање и ширење наративи што даваат смисла на шоките за кои науката не може да даде брзи одговори.

⁵ Повеќе за мерењата на прифаќањето на алтернативните наративи за пандемијата во Соединетите Американски Држави може да се види на следниов линк: <https://bit.ly/3cLVwbj>

Пандемијата е, всушност, шок што го потресе целото човештво. Целосно ги промени секојдневните рутини на луѓето низ многу држави. Дури и на ниво на секојдневните професионални практики, практики на грижа за помладите и постарите, практиките на исхрана, итн. Аксиома во (социјалната) психологија е дека, кога се менуваат рутините, растат личните и општествените анксиозности. Анксиозностите се изразуваат преку намалениот капацитет на поединците со своите рутинизирани когнитивни мапи, со нивото на својата количина на психичка и општествена резилиентност, да направат смисла од променетото секојдневие или загубата на рутините и светот каков што го познавале. Во Северна Македонија Владата рано започна со повици за прифаќање на „новата нормалност“, антиципирајќи ја зголемената недоверба, но не давајќи го лекот.

Исто како и поединците, и општествата што се соочуваат со промени во своите рутини, односно со загуби, имаат потреба од општествена, психолошка и економска инфраструктура, која би им помогнала, метафорички кажано, да ги оттагуваат загубите. Таа општествена инфраструктура се школите, градинките, мрежите на психолошката поддршка, семејствата како мрежи на поддршка, работните места, релевантните институции и политички водства, кои треба да влеваат верба и релевантен наратив за неволјата што ни се случува, како и план како ќе излеземе од тоа со конкретни чекори. Доколку таа инфраструктура отсуствува или потфрли, тогаш на ниво на општество се соочуваме со ситуација што има паралела со „неоттагувана“ загуба на лично ниво. Негационизмот на последиците од пандемијата и нејзината сериозност од страна на владите е, всушност, негационизам дека е потребна инфраструктура за граѓаните да поминат низ загубата на рутините што ги имале и да се подготват за новите непознати рутини. Инфраструктурата за справување со кризи е, всушност, инфраструктура на резилиентност, во смислата на зборот која се употребува во бизнисот на развојна поддршка.

Прашањето е што се случува доколку таа инфраструктура на отпорност, потребна за процесот на осмислување на рутините и на практиките, недостига? Тука би ни била корисна една згодна кратка паралела со класичната психоанализа и нејзината генерализација на ниво на општеството. Фројд, во еден од своите класични текстови ⁶, забележал дека луѓето што се соочуваат со загуби (вистински, физички, на блиски или, пак, загуби на одредени идеали), со нив се соочуваат или со тагување или со депресија (меланхолија). Тагувањето за него е природниот и посакуван процес, кој овозможува ожалостената личност да се „ресубјективизира“, односно да најде нови емотивни инвестиции во животот. За тагувањето е потребна инфраструктура, општествена мрежа на поддршка, како што им е добро познато на психолозите практичари. Депресијата (меланхолијата) значи самообвинување за претрпената загуба и се случува најчесто поради недостиг на мрежи на поддршка. Депресијата значи неспособност да се најде задоволство во животот и во светот.

Доколку овој класичен аргумент го генерализираме на општеството, отсуството на инфраструктурата се рефлектира или во губење верба и надеж во системот и повлекување од политичките и од општествените збиднувања (како што е

⁶ Текстот е достапен на: <http://www.columbia.edu/itc/hs/medical/clerkships/psych/misc/articles/freud.pdf>

меланхолијата губење верба во животот) или во етос на обвинувања (обвинувачка етика). Етосот на обвинувања е предиспозиција на луѓето за своите загуби, промени и анксиозности да обвинуваат други луѓе, групи, нации, етникуми, религии, ранливи категории граѓани, институции, политичари или бизниси. Етосот на обвинувања е, всушност, храната на десничарските идеологии, кои за неизвесностите на животот, потфрлувањето на државите и економиите наоѓаат виновници, и тоа најчесто во најранливите групи во општеството.

Доколку дискурзивно ги прочитаеме различните алтернативни теории што ги тестираме и оние што се појавуваат во светската јавност, она што можеме да го забележиме како заеднички мотив, елемент или тема е имплицитниот етос на обвинувања, зачинет со идеи дека, помалку или повеќе познати тајни и малцински, но моќни групи, интереси или заедници се, всушност, виновни за неволјата што ги снашла луѓето. Во сите наративи е помалку или повеќе присутна фантазмагоричната идеја за „кражба на уживањето“, односно претставата дека неволјите се предизвикани од надворешни фактори.

Во дискусиите во фокус-групите учесниците ги прашавме како се чувствувале на почетокот на кризата, кога, всушност, се случија и најголемите рестрикции на движењето. Нивните сведоштва се показател за тоа како здравствената криза е, всушност, повеќеслојна криза, која произвела големо ниво општествена и лична анксиозност, предизвикани од промената на рутините и на секојдневните практики. Исто така, тие се показател за различните стратегии и психолошки ресурси со кои граѓаните се бореле со кризата. Овие ресурси и стратегии се, всушност, состојките на отпорноста на општеството. Малцинство од учесниците се насочи на објаснување на позитивните аспекти од промената на рутините. Некои учесници зборуваат за кризата како за „рестарт“ на животот. Други говорат за големата количина стрес со која се соочувале и за поголемото количество време што го имале на располагање за семејството, за прошетки во природа и за убавите нешта во животот. Мнозинството говорници се насочи на негативните чувства и асоцијации. Како доминантни неколкупати повторени теми се споменаа чувствата на ограниченост и затвореност, како и тензијата. Помладите учесници често ја споменуваа здодевноста, додека средната генерација зборуваше и за појава на стравови и социјални фобии („страв од мешање“). Во дискусиите на дел од учесниците, пак, стана збор за психичка криза, психички нарушувања, зголемена интровертност и генерални проблеми со функционирањето, а се спомена и дека забележале суицидни напади кај свои познати. Дел од учесниците направија разлика меѓу првичниот шок од кризата и подоцнежното приспособување, намалување на стравот и ги споменаа прошетките во природа и низ државата, како нешто што го откриле поради кризата.

Сведоштвата на граѓаните ни помагаат подобро да разбереме и дел од резултатите од подолу, кои на прв поглед се парадоксални и контрадикторни. Имено, кон нашата влада постои генерална недоверба, видлива во мнозинскиот став дека таа крие информации и не е транспарентна кога станува збор за пандемијата. Истовремено, уште поголемо мнозинство работата на владата во справувањето со кризата го оценило барем како задоволително. Ни се чини дека ова се должи на следниот фактор. Имено, високиот процент на задоволство се должи на идентификацијата на граѓаните со позицијата на владата. Таа се перципира како подеднакво збунета како и

нив од кризата („слушаат сè што ќе каже СЗО“), како и на сличен начин манипулирана од надворешни штетни фактори, чие присуство создава чувство на постоење на заеднички непријател. Заедничкиот непријател е добра основа за заеднички идентитет.

Идејата на целата вежба во овие неколку страници е да се даде контекст и рамка за размислување, кои податоците прикажани подолу нема да ги прочита како нешто негативно, како бројки што говорат самите за себе, со што ќе се избегнат избрзани заклучоци за навидум ниското ниво на (медиумска) писменост и способност за критичко мислење на нашите граѓани. Идејата не е да се даде теорија за критичко мислење и теории на заговор, туку да се понудат интелектуални ресурси кои даваат еден поинаков јазик за читање на феноменот на теориите на заговор во контекст на критичкото мислење како вештина, која е централна за образовните политики. Во услови на општествен стрес и шок, потребата на луѓето да имаат смисла од неволјите што ги снашле е првостепена, а содржината на наративите што им помагаат да имаат смисла е второстепена. Во услови на демократизиран јавен простор, генерално отсуство на доверба кон институциите низ светот и потфрлање на владите да изградат силна инфраструктура за општествена отпорност на кризи, граѓаните се „лепат“ на наративи што им се разбирливи, кои резонираат со нивните минати животни искуства и кои им помагаат неволјите што ги снашле да имаат смисла.

Борбата за зголемено критичко мислење, иницијативите за зголемено ниво на медиумска писменост и создавањето контранаративи што треба теориите на заговор да ги направат помалку посакувани е, всушност, борба за создавање на општествена инфраструктура за психолошка, економска и политичка резилентност. Борбата за резилентност е борба за подобрување на структурните фактори.

4. НАОДИ И АНАЛИЗА 12/ 15

Анализата е поделена на четири дела. Во првиот дел се дискутира за изворите преку кои граѓаните добивале информации за пандемијата, како и нивното задоволство со квалитетот на информациите што ги добивале. Во вториот дел дискутираме за т.н. алтернативни наративи за пандемијата, кои се појавија во јавноста. Во третиот дел дискутираме за перцепциите на граѓаните за тоа како се справува Владата со пандемијата. Во последниот дел дискутираме за проблематиката на т.н. авторитаризам оддолу, односно посакуваноста на „цврстата рака“ и експертското водство како начини за справување со пандемијата.

4.1. МЕДИУМИТЕ И ПАНДЕМИЈАТА

На самиот почеток беа поставени две прашања во врска со улогата на медиумите во пандемијата. Прашањата гласаа:

Прашања	
1	Општо земено, дали квалитетот на известувањето на медиумите за пандемијата би го оцениле како добар или како лош?
2	Дали за себе би кажале дека повеќето информации за пандемијата ги добивавте од телевизија или на интернет?

Најголем дел од испитаниците се информирале од телевизија, а помал дел на интернет. Според очекувањата, повозрасните преферирале телевизија, додека помладите – интернет. Возрасната група од 18 до 44 години и студентите се единствените категории што мнозински се информирале на интернет. Учесниците во фокус-групите изразија спротивни ставови. Најголем дел од нив како примарен извор го користеле интернетот, односно социјалните мрежи, а телевизиите ги користеле само како додатен извор на информации.

Во однос на второто прашање, видливо е дека огромен дел од испитаниците (70 %) изразиле задоволство со квалитетот на известувањето. Притоа, дистрибуцијата на одговорите е таква што кај сите демографски групи доминира мнозинското задоволство. Учесниците во фокус-групите, пак, мнозински покажаа критичност кон медиумите со критики за сензационализам, искривување на реалноста, како и создавање страв и паника кај населението преку преувеличување на бројките, со цел добивање гледаност и читаност. Оваа разлика најверојатно се должи на следната причина: имено, анкетата беше спроведена во период кој сè уште важеше за „меден месец“ за државата во справувањето со кризата поради доминантната перцепција дека таа добро се справува со кризата, базирано на фактот што бројот на случаи беше мал, споредбено со катастрофалните бројки заразени и починати во западноевропските држави за кои известуваа медиумите тогаш.

4.2. АЛТЕРНАТИВНИ НАРАТИВИ

Во вториот дел на испитувањето поставени беа низа прашања поврзани со т.н. алтернативни наративи за пандемијата, кои почнаа да се шират на глобално ниво, не избегнувајќи ја и Северна Македонија. Дел од овие наративи може да се квалификуваат како теории на заговор, затоа што евоцираат идеи за тајни сили, кои имаат интерес од ширењето на пандемијата, додека дел спаѓаат во пошироката група алтернативни наративи. Идејата со оваа „батерија“ прашања беше да се увиди колку се овие наративи лепливи за граѓаните. Прашањата се дадени во табелата подолу.

Прашања за алтернативни наративи	
1	Дали сметате дека корона-вирусот настанал природно, создаден е во лабораторија по грешка или е создаден во лабораторија намерно?
2	Дали сметате или не сметате дека постои врска меѓу развојот на 5Г-технологијата и ширењето на корона-вирусот.
3	Дали сметате или не сметате дека, всушност, веќе постои лек, односно вакцина за Ковид-19?
4	Дали сметате или не сметате дека фармацевтската индустрија е вмешана во ширењето на вирусот?
5	Дали сметате или не сметате дека нашата влада крие значајни информации за корона-вирусот и пандемијата?

4.2.1. ТЕОРИИ ЗА ПОТЕКЛОТО НА ВИРУСОТ

Првото прашање се однесува на теоријата за настанокот на вирусот, околу која се појавија многу алтернативни наративи, меѓу кои и теории на заговор. Имено, покрај официјалната теорија за потеклото на вирусот, според која вирусот бил пренесен од животни на луѓе во Вухан, Кина, низ светот се појавија контратеории, од кои најчеста, според испитувањата и во другите држави⁷, е онаа за лабораториското потекло на вирусот. Резултатите од испитувањето се дадени визуализирани и прикажани подолу и од нив е видно дека повеќе од половина од испитаниците се поборници на „лабораториската теорија“, при што 47 % се изјасниле дека вирусот бил создаден намерно во лабораторија, додека 6 % биле убедени дека тој бил создаден случајно (т.н. теорија на грешка). Секој дваесетти испитаник спонтано одговорил дека вирусот не постои, додека само 15 % од испитаниците не ја проблематизираат официјалната теорија. Нешто повеќе од четвртина од испитаниците (27 %) се агностици во однос на ова прашање, односно изјавиле дека не знаат или одбиле да одговорат. Ставовите на учесниците во фокус-групите ги потврдија овие резултати, рефлектирајќи голема доза конфузија, анксиозност и желба за создавање смисла во

⁷ На самиот почеток на пандемијата во САД, во март 2020 година, 23 % од граѓаните сметале дека вирусот бил намерно создаден во лабораторија, дополнителни 6 % сметале дека бил случајно создаден во лабораторија, додека 43 % биле поборници на официјалната вистина. Повеќе на: <https://bit.ly/3cLVwbj>

услови на неизвесност, незнаење, мала општа доверба кон институциите и тоа што го прикажуваат тие како официјална вистина. Натаму, алтернативните теории за потеклото се лепливи за граѓаните и затоа добро резонираат со генералните теории за тоа како функционира светската политика, популистичките претстави за светот како место во кое моќно малцинство работи на штета на немоќното мнозинство, итн. Само еден од осумнаесет учесници во трите дискусии јасно артикулираше став по однос на ова прашање, кој е идентичен со доминантната верзија за потеклото на вирусот, додека другите беа или агностични или поборници на алтернативните наративи. Според Марко, 24, од Скопје, во настанокот на вирусот *„има човечки фактор за да се сврти вниманието и да се најде спасител што ќе најде вакцина, како борба за престиж“*. Според Марко, *„вирусот е дефинитивно лабораториски излезен“*.

И за Милан, 38-годишен, од Делчево, постои човечки фактор во настанувањето на вирусот. *„Вирусот настанал вештачки, односно врз неговиот настанок влијаел некој човечки фактор. Можеби е идејата да се намали човековото постоење или сакаат да не чипуваат, да не контролираат. Масоните сакаат да го контролираат светот.“*

За Калтрина, 40-годишна, од Чаир, *„вирусот е направен во лабораторија. Поточно, модифициран е и е создаден за да убие некого. Тоа не е теорија на заговор“*.

Андријана, 63-годишна пензионерка, од Куманово:

„Некој го направил, не верувам дека е природен, профитот е на прво место. Најпрвин во Авганистан од војниците. Тешко ќе биде да се добие јасна слика. Никој објективно не информира, ниту Светската здравствена организација. Нема да се заврши брзо.“

Драган, 47-годишен, од Скопје:

„Цел свет пламна во различни климатски зони, за вирусите е невозможно тоа. Се случи кога се прогласија карантини и во земји што беа изолирани. Веројатно има човечки фактор и фатиле американски научник што им го продал вирусот на Кинезите. Постои игра.“

4.2.2. ВИРУСОТ И 5Г-ТЕХНОЛОГИЈАТА

Втората алтернативна теорија што ја испитувавме беше онаа за поврзаноста на 5Г-технологиите и ширењето на вирусот. Оваа теорија е, всушност, надградба на многу проширеното популарно, но научно непоткрепено уверување низ светот за штетноста на 5Г-технологиите за пренос на податоци. Околу овие верувања настанале дури и групирања на поединци што можат да се квалификуваат како општествени и протестни движења. Со избувнувањето на пандемијата овие идеи за општата штетност на оваа технологија беа надградени со идејата дека и корона-вирусот е, всушност, последица на зрачењето што го продуцираат овие технологии. Во Северна Македонија овие идеи се шират и преку Фејсбук-групата Стоп за 5Г-мрежата во Македонија (оригинално: STOP ZA 5G MREZATA VO MAKEDONIJA), која има повеќе од 22 илјади членови ⁸.

⁸ Кон затворената група може да се пристапи на следниот линк: <https://bit.ly/3jp7YAg>.

Во табелата се прикажани податоците од нашето истражување, од кои е видно дека помалку од петтина од испитаниците виделе поврзаност меѓу развојот на 5Г-технологијата и ширењето на корона-вирусот, 41 % од нив сметале дека не постои никаква поврзаност и 40 % биле агностици. Во однос на демографските категории, постојат позначителни разлики единствено по однос на возраста на испитаниците. Имено, најголем удел на агностици има кај повозрасните, што е можен индикатор и за тоа дека оваа теорија се шири преку социјалните мрежи, а помалку преку телевизиите, кои се главен извор на информации за повозрасните граѓани.

	СИТЕ	18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74
Постои поврзаност	19 %	20 %	17,2 %	22,9 %	21,3 %	20,1 %	11,8 %
Не постои никаква поврзаност	41 %	60,8 %	54 %	47,9 %	38,1 %	26,6 %	27,5 %
Не знае / одбива да одговори	40 %	19,2 %	28,7 %	29,2 %	40,6 %	53,3 %	60,8 %

Дискусиите во фокус-групите ги потврдија овие наоди. Имено, теориите за штетноста на 5Г воопшто и нејзината наводна поврзаност со настанокот и ширењето на вирусот се нарativi што се најмалку лепливи за граѓаните. Имено, ниту еден од учесниците во фокус-групите не им даде доверба.

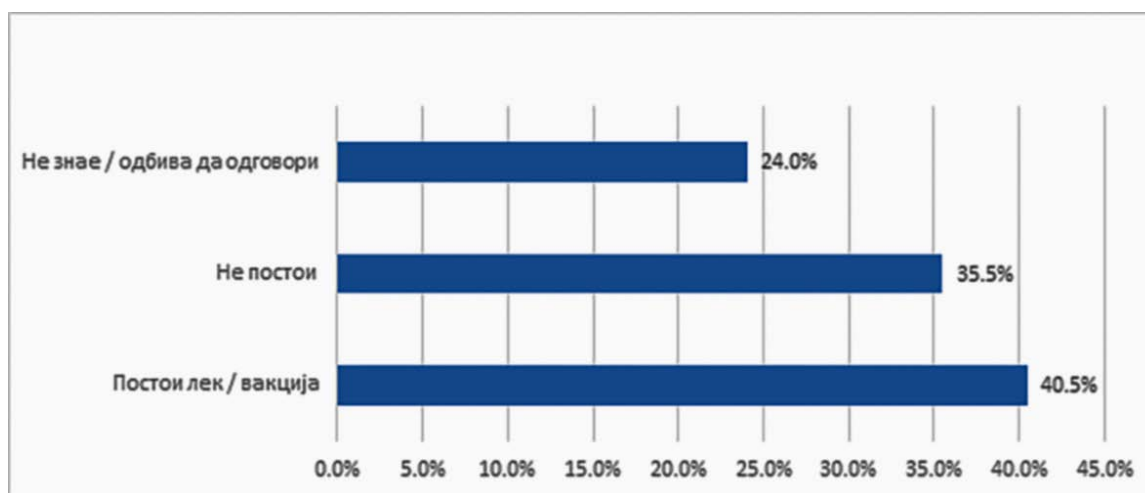
4.2.3. ТЕОРИЈАТА ЗА КРИЕЊЕТО НА ВАКЦИНАТА

Една од теориите што се ширеа во текот на пандемијата е и таа за наводното постоење на вакцина против корона-вирусот, која, според оваа теорија, моќни актери како политичарите и фармацевтските куќи ја кријат со цел да ја наплатат по повисока цена и да создадат профит на грбот на ранливите и уплашени обични луѓе. Натаму, оваа теорија е во корелација и со антиваксерскиот дух на времето во кое живееме. Иако имавме впечаток дека оваа теорија е помалку застапена во јавниот дискурс, се одлучивме да ја тестираме. Како што е видно во табелата подолу, нашиот впечаток бил погрешен. Имено, мнозинството (40,5 %) од испитаниците сметале дека веќе постои вакцина, а малцинството (35,5 %) дека вакцина не постои, додека 24 % биле агностични по однос на прашањето.

Дискусиите во фокус-групите посведочија за поделеноста на граѓаните по ова прашања. Имено, дел од учесниците искажаа верување дека вакцина веќе постои и дека со нејзината дистрибуција фармацевтските куќи се подготвуваат да направат огромни профити. Мнозинството учесници покажа недоверливост кон вакцинирањето, генерално, додека припадниците на повозрасната генерација својата недоверба ја легитимираа со аргумент дека квалитетот на вакцините во денешно време е послаб отколку во минатото („во социјализмот“).

Мислењето на **Горан, 23-годишен студент, од Тетово**, е парадигматично за доминантното чувство по ова прашање:

„Во однос на руската вакцина, прескокната е една фаза. Можеби е ситуацијата иста како во филмовите во кои се прикажува дека е лекот најден, но јавноста не знае за тоа. Мислам дека, ако човекот вештачки го создал, за секој отров има и противотров. Откриена е вакцината, ама се чека.“

4.2.4. ТЕОРИЈА ЗА ВМЕШАНОСТ НА ФАРМАЦЕВТСКАТА ИНДУСТРИЈА

Следниот алтернативен наратив што го тестиравме е тој за наводната вмешаност на фармацевтската индустрија во пандемијата. Имено, овој наратив е мошне присутен на маргините на јавниот дискурс, затоа што тој има афинитети со слични приказни за фармацевтската индустрија и нејзината улога во изнаоѓањето лекови за други болести, каде што во популарната имагинација таа е осомничена за создавање големи профити. Повеќе од половината од испитаниците (52 %) сметале дека фармацевтската индустрија е вмешана во ширењето на вирусот, додека, пак, дека не е вмешана сметале само петтина од нив (20 %). Агностични по ова прашање биле 28 % од испитаниците. Не постојат значителни разлики во дистрибуцијата на одговорите по различните демографските категории.

Вмешана е	52%
Не е вмешана	20%
Не знае / одбива да одговори	28%

Овие резултати се потврдија и во дискусиите во фокус-групите, кои беа исклучително содржајни во овој дел, особено во дискусијата со најмладите, кои се и најголеми консументи на демократизиранiot простор на социјалните медиуми (до 40 години). Провејуваат економски аргументи (заработка на индустријата од кризата), како и аргументи за воспоставување поголема контрола врз граѓаните преку дигитализацијата.

Според **Мартин, 23, од Скопје**, глобализацијата и кризата ќе придонесат за поголема контрола врз човештвото од страна на елитите:

„Фармацевтската индустрија има откриено вакцини, но се чека... Ќе профитира фармацевтската индустрија. Маските се дел од стратегијата. Поголемата слика

е дека човештвото се подготвува за едно општество во фаза на глобализација. Се најавува дигитализација, ова е почетна фаза на тоа што се планира за натаму. Кој нè подготвува? Многу добро прашање, секако тие што се над другите, почнувајќи од јавните функционери до големите сили. Во Шведска речиси е исполнето тоа, затоа што сè е електронски и секој има увид и контрола.”

Според Тинка, 25-годишна, од Скопје, целата криза се искористува за максимизирање на заработките:

„Ако е ова лабораториски, тогаш, од економски аспект, на фармацевтската индустрија ѝ оди во прилог и се поврзани со ширењето. На почетокот не требаше маски, сега треба. Има некој заговор. Сè е голем бизнис, донекаде се вмешани.“

Според Ветон (32 години, од Куманово), вмешани се многу моќни играчи:

„Вмешани се. Имаат вмешано прсти, затоа се стопира производството на одредени лекови, за да се продаваат другите повеќе.“

4.2.5. ДАЛИ НАШАТА ВЛАДА КРИЕ ИЛИ НЕ КРИЕ ИНФОРМАЦИИ?

Последниот наратив што го тестиравме е тој поврзан со идејата за нетранспарентното поднесување на Владата. Овој наратив не спаѓа во теориите на заговор, туку повеќе претставува показател за генералната недоверба кон владите како овластени креатори на официјалните вистини. Недовербата кон официјалните извори на вистината, пак, е добар индикатор и објаснувачки фактор за растот на алтернативните неофицијални наративи. Во табелата подолу се претставени резултатите. Речиси половина од испитаниците сметале дека Владата крие информации. Возраста, се чини, е силна детерминанта на (не)довербата – 63% од младите на возраст од 18 до 24 години сметале дека владата крие информации, додека истото мислење го делеле само 35% од повозрасните, односно припадниците на возрасната група 65–74 години. Сепак, идејата дека владата криела информации е мнозински став кај сите демографски категории.

	Владата крие информации	Владата е транспарентна	Н.3 / 0.0
Сите	47 %	28 %	25 %
Македонец/ка	48,6 %	28,9 %	22,5 %
Албанец/ка	42,7 %	27,3 %	30 %
18–24	63,3 %	24,2 %	12,5 %
25–34	53,4 %	25,3 %	21,3 %
35–44	45,8 %	30,2 %	24,0 %
45–54	46,7 %	29,9 %	23,4 %
55–64	37,9 %	30,2 %	32 %
65–74	35,3 %	28,4 %	36,3 %
Мажи	51,7 %	26,5 %	21,8 %
Жени	42,4 %	29,9 %	27,7 %
Незавршено основно	25 %	25 %	50 %
Основно	43,5 %	16,2 %	40,3 %
Средно	49,2 %	28,2 %	22,6 %
Високо или повеќе	46,3 %	34,9 %	18,9 %

Дискусиите во фокус-групите ги потврдија овие резултати, затоа што и во нив доминантниот став беше дека нашата влада и владите низ светот кријат информации.

Учесниците понудија и низа интересни објаснувања на логиката поради која владите кријат информации.

За дел од помладите учесници причините поради кои владите кријат информации се себични:

„Се манипулира со бројките. Владите не работат во интерес на граѓаните. Работат во свој интерес. Како што им одговара“, Тинка, 25-годишна, од Скопје.

Дел од учесниците потврдија дека нашата влада крие информации, но тоа го генерализираа на сите влади на светот:

„Владите секогаш кријат нешто. Така функционираат работите. Бундестагот има документ издадено, план за однесување при пандемија уште пред 10 години. Има луѓе што знаат повеќе од нас и кријат. Секоја влада крие, некои кријат повеќе од другите. Државите во развој се само корисници на информациите“, Марко, 23-годишен, од Скопје

За дел од учесниците, пак, владите прават селекција на информациите од мошне рационални причини, како избегнување на кревањето паника и избегнување недо разбирања со сомничавите јавности:

„Владите се плашат од кревањето паника од страна на медиумите. Затоа одат селективно. Епидемиолозите и инфектолозите треба да работат во интерес на граѓаните. Дали кријат или не кријат – не би знаела да кажам“, Љатифа, 24-годишна, невработена, од Скопје,

„Има криења, со цел повеќе да нема немири и протести поради незадоволството. Погрешно би биле сфатени доколку ги кажуваат вистинските информации“, Горан, 23-годишен, студент, од Тетово.

Од дискусиите во фокус-групите успеавме да ја измапиреме и „теоријата за искористување развојна помош“. Според оваа теорија, владите на државите во развој, во кои спаѓа и нашата, намерно ги „дуваат“ бројките на заразени и ја претставуваат ситуацијата како потешка отколку што навистина е, со цел од СЗО и од донаторите да добијат пари. Дел од оваа приказна оди и во насока на тоа дека во одредени општини здравствените власти нуделе пари на блиските на починати граѓани, како причина за смртта да го наведуваат Ковид-19. Дел од дискутантите и слушнале дека СЗО за секое починато лице на државите им дава по 10 илјади евра, што, според нив, е мотивација за владите да претеруваат со бројките на заразени и починати. Оваа теорија е многу проширена кај помладите, а извадокот од дискусијата со **Мартин, 23-годишен, Ром, од Скопје**, е пример за овој наратив:

„Целата работа што го раѓа сомнежот е поради фактот што самите експерти имаа различни мислења за пандемијата. Самата држава го искористува фактот што се зема помош за да го искористи тоа. Во мојата општина лекарите ги тераа другите болни да кажуваат дека се болни од Ковид. Самата ЕУ и СЗО даваат финансиска помош за случите заболени од Ковид19, тоа се злоупотребува.“

4.2.6. ИНДЕКС НА КОНСПИРАТИВНОСТ

Закрај, се одлучивме податоците од првите четири прашања, кои сметаме дека спаѓаат во теориите на заговор, да ги синтетизираме во нова варијабла, која ја нарекуваме „индекс на конспиративност“. Индексот е пресметан на едноставен начин, односно прикажува во колку од теориите верувал секој од испитаниците. Искржаниот агностицизам, односно одговорот: „Не знам / Одбивам да одговорам“, земен е предвид како неверување во теоријата. Како што е видно во табелата, 14,6 % од анкетираниите граѓани не веруваат во ниту една од четирите теории, додека речиси четвртина од испитаниците (24,8 %) дале верба на само една од теориите. Најголемиот дел (34,8 %) се „прилични конспиративци“, односно дале верба на половина од понудените теории, додека „(нај)големи конспиративисти“ се 25,8 % од испитаниците, кои изјавиле дека веруваат во три или во сите од понудените теории.

Најголема конспиративност (4/4)	4,1%
Голема конспиративност (3/4)	21,7%
Прилична конспиративност (2/4)	34,8%
Мала конспиративност (1/4)	24,8%
Отсуство на конспиративност (0/4)	14,6%

4.3. ВЛАДАТА И ПАНДЕМИЈАТА

Во третиот дел на анкетата поставивме прашања за улогата на владата во справувањето со пандемијата. Имено, во јавноста, особено до разлабавувањето на мерките на крајот на мај 2020 година, период во кој е и спроведена телефонската анкета, преовладуваше мислење дека владата успешно се справува со кризата. Тоа беше видно и во зголемената доверба кон стручните институции и растот на довербата кон министерот за здравство, Венко Филипче, кој со својата стручност и смиреност артикулирано ги испраќаше пораките кон уплашената јавност. Во табелата се дадени поставените прашања.

	Прашања за владините мерки
1	Како, на скала од 1 до 5, би ја оцениле работата на Владата во справувањето со пандемијата, ако 1 значи незадоволително, а 5 одлично ?
2	Дали за мерките на Владата досега би кажале дека беа соодветни, дека беа преблагии или дека беа престоги?

Како што е видно во визуализациите што се дадени подолу, мнозинскиот став во општеството беше дека владата добро се справува со пандемијата. Речиси 50 % од граѓаните на Владата ѝ дале одлични оценки (4 или 5), речиси една третина ѝ дале средна оценка (оценка 3 дале 32 % од испитаниците), додека оценки 1 или 2 дале само 16 % од анкетираниите граѓани. Просечната оценка што ја дале граѓаните, на скалата од 1 до 5, е високи 3,52. Вкрстувањето на овој податок со демографските категории покажа дека не постојат значителни разлики во оценките на различните возрасни, образовни, регионални и други категории.

Во дискусиите во фокус-групите, кои беа одржани во септември 2020 година, сликата по однос на ова прашање беше пошарена, иако генералната оценка се совпаѓа со таа од анкетата. Имено, мнозинството учесници Владата ја оценуваа со преодна оценка, обидувајќи се да најдат баланс меѓу неуспесите и успехите, желбите и капацитетите. Многумина не одговараа директно на прашањето, туку го поставуваа прашањето за улогата на граѓаните, кои, според нив, не се дисциплинирани и не ги следеле мерките пропишани од надлежните (види подолу).

Тинка, 25-годишна, од Скопје:

„Владата се справи задоволително, иако имаше непромислени работи. Образованието се става назад, а е најважно. Се отвораат казина, а не се планира што да се прави со образованието. Се претера со карантинските мерки, кои немаа никаква логика. Многу непромислено беше затворањето по 19 часот.“

Маријанка, 47-годишна, невработена, од Куманово:

„Владата е катастрофална, политиката е катастрофа, лошо е само за обичниот народ, посебно во една ваква ситуација. Многумина останаа без работа, без приходи, фирмите им пропаднаа. Не им се дозволуваше на пензионерите да излезат, како чума да имаат. Младите цел ден се ден се шетаат, пензионерите затворени.“

Дали за мерките на Владата досега би кажале дека беа соодветни, дека беа преблагии или дека беа престојги?

Лоша оценка	16%
Средна оценка	32%
Одлична оценка	49%
Не знае / одбива да одговори	3%

Следното прашање се однесуваше на оценување на мерките, односно на испитаниците им се даде можност да кажат дали сметаат дека тие биле соодветни, преблагии или престоги. Речиси две третини од испитаниците мерките ги означиле како соодветни (65 %), 22 % како престоги, а само 9% како преблагии. И ова прашање е индикативно за високото ниво на задоволството на граѓаните со работата на Владата околу справувањето со пандемијата. Вкрстувањето на податоците со демографските категории покажа дека не постојат значителни разлики во однос на нив, освен по возраста на испитаниците. Имено, 70,4 % од испитаниците од возрастната група 55–64 години, односно дури 75,5 % од оние постари од 75 години, ги оцениле мерките како соодветни, додека истото мислење го делеле 57,5 % од најмладите испитаници (возрасна група 18–24 години). Овој податок веројатно се должи на очекуваната помала сензитивизираност на најмладите, кои се и најмалку ранливи на вирусот, но, сепак, тие говорат за високо ниво на меѓугенерациска солидарност.

Дали за мерките на Владата досега би кажале дека беа соодветни, дека беа преблагии или дека беа престоги?	
Соодветни	65%
Преблагии	9%
Престоги	22%
Не знае / одбива да одговори	4%

МЕРКИТЕ БЕА СООДВЕТНИ (ВОЗРАСНИ ГРУПИ)	
18–24	57,5 %
25–34	60,9 %
35–44	64,1 %
45–54	64,5 %
55–64	70,4 %
65–74	66,7 %
Повеќе од 75	75,5 %

4.4. АВТОРИТАРНОСТ ОДДОЛУ

Прашања	
1	Дали се согласувате или не се согласувате со тврдењето дека со пандемијата Македонија може да се справи само ако одлуките се донесуваат со цврста рака?
2	Дали се согласувате со тврдењето дека со пандемијата Македонија може да се справи само ако одлучуваат експерти, а не политичари?

Првите неколку месеци од пандемијата беа и време на морална паника. Во периодите кога постоеја најголеми ограничувања на движењето на граѓаните, парадоксално, на социјалните мрежи постоеја најмногу повици за уште поголемо ограничување на движењето на граѓаните. Овие повици од дел од граѓаните беа легитимирани со слики од редови пред банки и продавници, како и од ресторани каде што беа прикажувани луѓе на мал простор, притоа заборавајќи дека редиците честопати беа создавани токму поради рестрикциите на движењето и ограниченото време што го имаа граѓаните за да ги завршат секојдневните обврски во време на полициски час. Постоеја и повици за казнување, како единствен метод за воведување ред и наметнување на уште поголеми рестрикции на движењето.

Сите овие повици беа базирани на идејата за недисциплинираниот и неедуциран македонски граѓанин, кој „ниту се тера ниту се води“, и може да биде ставен во ред само доколку биде инсентивизиран со казни. Овие идеи почнаа одлично да резонираат и со националистичката логика на етничкиот македонски национализам во моментот кога медиумите и здравствените власти почнаа да соопштуваат податоци за заразените по општини, според кои дел од скопските општини со етничко албанско мнозинство предничеа во бројот на заразени. Идеи за цивилизациската уназаденост на просечниот граѓанин и сите повици за рестриktivност од страна на Владата беа повод дел од академските институции да се занимаваат со прашањето на “авторитарност оддолу”, преку негово мерење и проблематизирање⁹.

Логиката да ги одбереме овие две прашања се должи, пред сè, на фактот што „цврстата рака“ и „влдаењето на експертите“, според некои социолози¹⁰, се добри индикатори за авторитарноста на населението, односно за авторитарноста оддолу. Според оваа логика на објаснување, луѓето преферираат цврста рака кога сметаат дека демократскиот, парламентарен начин на одлучување предизвикува безредие. Следејќи ја истата линија на аргументот, граѓаните преферираат експертско и тех-

9 Дискурсивна анализа на повиците за зголемена рестриktivност спроведена од Институтот за општествени и хуманистички науки од Скопје е достапна на следниот линк: <http://www.isshs.edu.mk/merenjenaavtoritarnostaoddolu/?lang=mk>

10 Види, на пример: Ronald Inglehart and Christian Welzel (2005), *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press. За апликација во наш контакт повеќе на следниот линк: https://www.akademik.mk/wp-content/uploads/2015/05/Izvestaj-Evrometar-2014-MK_WEB.pdf

нократско владеење, затоа што сметаат дека демократскиот тип на одлучување не носи најдобри резултати.

Истовремено, иако сметаме дека овие два индикатори, доколку се користат на де-контекстуализиран начин, имаат и одредени ограничувања, прашањата се вклучени и од дескриптивни причини, односно за да утврдиме колку граѓаните се „залепени“ на такви наративи во време на пандемијата.

Едно од ограничувањата на овие индикатори ни стана јасно при анализата на материјалот од фокус-групите, каде што се покажа дека посакуваноста на „цврстата рака“ во македонскиот контекст не претставува згрозеност од демократијата и нејзино целосно отфрлање, туку честопати е синоним за почитување на законите и владеењето на правото, генерално. Второто ограничување е дека во време на криза предизвикана од причина што е непозната и недоволно проучена, по природата на нештата општествата треба да се потпираат на знаењето, инструкциите и препораките на експертите, а не на политичарите, кои немаат доволно знаење за проблемот.

Во табелите подолу се дадени добиените податоци за двете прашања. Според очекувањата, високи 81,2 % се согласиле со првото тврдење („цврста рака“), додека уште повисоки 86 % од испитаниците се согласиле со тврдењето за посакуваноста на експертите. И двата резултати се во линија со резултатите од слични истражувања направени во минатото¹¹. Вкрстувањата на податоците со демографските варијабли не укажаа на значителни разлики во одговорите на различните категории граѓани.

Дали се согласувате или не се согласувате со тврдењето дека со пандемијата Македонија може да се справи само ако одлуките се донесуваат со цврста рака?	
Се согласува	81,2 %
Не се согласува	8,0 %
Не знае / одбива да одговори	10,9 %

Дали се согласувате со тврдењето дека со пандемијата Македонија може да се справи само ако одлучуваат експерти, а не политичари?	
Се согласува	86,0 %
Не се согласува	4,1 %
Не знае / одбива да одговори	9,9 %

Поинтересни наоди добивме во дискусиите во фокус-групите.

Кај најмладите (до 25 години) не беше забележан ниту еден повик за справување со кризата со цврста рака, но забележавме повици за избалансиран пристап во мерките, базиран на рамнотежа и промисленост, иако провејуваше уверување дека дел од граѓаните не се доволно свесни и дека државата толерира неказниност.

Тинка, 25-годишна, од Скопје: „Не помага цврстата рака. Од луѓето зависи како ќе се правиме со кризата. Замете го Чаир за пример. Државата и да е строга, луѓето

¹¹ Повеќе на: <https://bit.ly/30yVfDL>

ќе се собираат и нема да има резултат. Свеста кај граѓаните е важна. Не се свесни граѓаните. И да воведат строги мерки, луѓето тоа нема да го почитуваат.“

Мартин, 23, од Скопје: *„Сите држави гледаат да најдат баланс. Да не биде премногу строго, ама да има контрола. Во Бразил почнаа на строгоста да не почитуваат мерки. Предлозите како овие сега за зимата се океј. Сега треба малце построго.“*

Горан, 23-годишен студент од Тетово: *„Како ќе се имплементира цврста рака? Се зависи од свеста. Ќе биде селективно, има многу мерки што не се почитуваат. И во текот на карантинот се играше фудбал во Тетово. Се собираа по дворови. Џабе. Овде не може тоа да помогне.“*

Во фокус-групата во која учествуваа граѓани од на возраст 26–40 години, забележавме повеќе повици за казнување и убедување дека цврстата рака на државата може да даде резултати. Прашани, пак, да наведат примери за држави што најдобро се справиле со кризата, наведувани беа западноевропските држави, кои имаат висок стандард и дисциплинирани граѓани.

Калтрина, 40-годишна, од Скопје: *„Дефинитивно треба повеќе цврста рака. Зашто владата не даде визири за децата во школо. Ништо не е обезбедено. Немаме мерки за заштита. Мора по џеб да се удри народот за да разбере.“*

Ветон, 32-годишен, од Куманово: *„Швајцарија е најуспешна, затоа што луѓето таму многу веруваат во државата. Моите братучеди живеат таму, цело време работат и никој не е избркан од работа. Почитуваат мерки и закони. Немаше карантин, затоа што ги почитуваа мерките.“*

Цветанка, 35-годишна, од Скопје: *„Се гледа по стандардот, која има најдобар стандард, таа најдобро се справува.“*

Кај највозрасната група, пак, повиците за справување со цврста рака беа најјасни. И во оваа група честопати „цврстата рака“ е асоцијација за почитување на законот, борба против неказнивоста и владеење на правото.

5. ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

ЗАКЛУЧОК 1

Истражувањето покажа дека алтернативните наративи, особено теориите на заговорот поврзани со пандемијата, се исклучително распространети и „лепливи“ за македонските граѓани. Едноставниот Индекс на конспиративност што го создавме покажува дека околу 60 % од граѓаните им веруваат на барем две од четирите теории што ги вклучивме во листата на наративи за тестирање во анкетниот прашалник. Оваа верба во алтернативните наративи, парадоксално, оди рака под рака со високото ниво на доверба во начинот на кој нашата држава се справуваше со кризата, што е видливо од високите оценки што ги дале граѓаните за Владата [4 од 5 граѓан(к)и дале задоволителна оценка за справувањето], која алтернативните наративи ги репресираве и ги обесхрабруваше. Овој парадокс го објаснуваме со концептот на идентификација – како што покажаа дискусиите во фокус-групите, голем дел од граѓаните се идентификуваат со Владата, за која сметаат дека е немоќна жртва на глобални игри врз кои нема никакво влијание.

ЗАКЛУЧОК 2

Алтернативните наративи се препознаени во креирањето политики како феномен со потенцијално негативно влијание врз демократијата. Политиките на нив одговараат преку низа програми за: 1) проверка на фактите; 2) унапредување на медиумската писменост и вештините за критичко мислење; 3) програми за борба против насилен екстремизам, како и иницијативи за спречување на вмешувањето на нелибералните актери; 4) инвестиции во зголемување на транспарентноста на институциите. Иако сите овие иницијативи даваат одредени резултати, ниту една од нив не се занимава со структурните фактори што ја зголемуваат резонантноста на алтернативните алтернативи, како растечките нееднаквости, зголемениот јаз меѓу прокламираните идеали на општеството и неговите практики, глобалното намалување на довербата кон институциите и официјалните вистини. Со други зборови, се занимаваат со симптомите, но не и со изворот на проблемот. Разбирањето на структурните фактори што ја зголемуваат резонантноста на овие наративи може да даде драгоцен придонес за дизајн на поефективни програми, кои ги адресираат изворите на проблемот. Развивањето генерална резилентност на населението кон идеолошките дискурси и кон пропагандата е посоодветен одговор кон проблемот отколку парцијалните теми, како медиумската писменост, борбата против екстремизмот, промоцијата на критичкото мислење, кои на проблемот гледаат деконтекстуализирано. Алтернативните наративи се дел од поширокиот популистички дух на времето, кој ја карактеризира светската политика.

ЗАКЛУЧОК 3

Во таа смисла, особено во услови на глобална криза предизвикана од пандемијата, потребно е алтернативно и депатологизирано објаснување на алтернативните наративи. Во контекстот на нарушените рутини и неможноста на официјалната

наука, поради својата методичност, да даде брзи одговори за вирусот, алтернативните наративи нудат згодни објаснувања што им се потребни на луѓето. Критериумите како вистинитост, научна заснованост или логичност, се од секундарно значење, додека од примарно значење е потребата за когнитивна маќа, која им дава смисла на процесите што ги обликуваат животите на граѓаните. Теориите на заговор околу пандемијата имаат своја психолошка и социјална рационалност.

ЗАКЛУЧОК 4

Во македонската јавност кризата предизвика дебата и за наводното постоење авторитаризам оддолу. Оваа дебата беше инспирирана од повиците на социјалните мрежи и во јавноста за поголеми рестрикции од, инаку, строгите наметнати од страна на владата. Нашето истражување покажа дека огромен процент од граѓаните смета дека државата со пандемијата може да се справи само со „цврста рака“ како и само ако одлуките ги донесуваат експерти, а не политичари. Желбата за цврста рака и посакуваноста на експертите како одлучувачи, навистина се сметаат за индикатори на авторитарна свест. Сепак, квалитативното истражување (фокус-групите) покажа дека повиците за цврста рака се, всушност, асоцијации за борба против некажливоста, посакуваност на владеење на законот, итн. Тоа беше видливо во поплаките што граѓаните ги имаа околу она што го сметаат за нееднакво важење на законот за сите при спроведувањето на мерките.

ПРЕПОРАКА 1 – ЗА ОДЛУЧУВАЧИ, ДОНАТОРИ, АКТИВИСТИ

Теориите на заговор и алтернативните наративи околу пандемијата се широко распространети, што е индикатор за нивната атрактивност како алатки кои на граѓаните им помагаат да добијат смисла од шокот врз своите рутини. Во услови на дигитални технологии, нивната прекугранична трансмисија е значително олеснета. Иако постојат и политички актери што од профитираат нивното ширење, не сите аспекти на нивното ширење и атрактивност може да се политизираат. Теориите имаа своја психолошка рационалност. Затоа е потребно на нив да се гледа како на последица на структурни фактори што ги создаваат и ги прават „лепливи“. Само програми насочени на адресирање на структурните фактори можат да бидат ефикасни и ефективни. Патологизацијата на овие наративи не помага, туку само ги храни.

ПРЕПОРАКА 2 – ЗА ДОНАТОРИ И КРЕАТОРИ НА ПРОГРАМИ

Во време на Ковид-19 и инфодемија, потребно е критичко преосмислување на традиционалните алатки за борба против алтернативните наративи. Во оправдувањето на програмите преовладуваат аргументи што се земаат здраво за готово, а не се базирани врз пошироки анализи и истражувања, особено не на такви што ги земаат предвид структурните фактори кои едно општество го прават помалку или повеќе резилентно на нив. Дебатата за растот на лажните вести тече на различни шини со дебатата за кризата на либералната демократија, растот на десниот популизам и доминантноста на популистичкиот дух на времето, генерално. Дебатата за растот на алтернативните наративи се случува одвоено од дебатата за растечки-

те нееднаквости (особено во развиениот свет), корупцијата на елитите како закана за безбедноста, итн. Во дизајнирањето на локалните политики премалку се зема предвид локалниот контекст и премногу се форсираат пристапите што го објаснуваат растот на алтернативните наративи како последица на индивидуалните недостатоци на поединците (како писменост, образование, информираност, итн.). Затоа е потребно проширување на дебатата преку инвестирање во темелни социолошки истражувања.

ПРЕПОРАКА 3 – ЗА СИТЕ ЧИНТЕЛИ

Интервенциите против ширењето лажни наративи се прилично конфронтирачки по својата природа, што е базирано на претпоставката дека тие, по дефиниција, се шират од страна на актери кои се инструирани и имаат рационална претстава за сопственото однесување. Оваа конфронтирачка природа создава или, во најмала рака, ја потврдува постојната поларизираност во општеството. Иако конфронтацијата е стратегија што треба се применува, особено кога алтернативните наративи се инструментализираат од актери што имаат свои политички цели, етосот на конфронтирање е насочен кон сите можни извори на овие наративи и е базиран на премисата дека постои вмешаност на актери со задни намери во ширењето на кој и да е алтернативен наратив. Парадоксално, овој етос е сличен на етосот на верувачите во теориите на заговор, кои во навидум неповрзани работи гледаат намера и агенс на зли сили. Натаму, сметаме дека постојат случаи во нашето општество, кога борбата против алтернативните наративи се инструментализира во политички цели, бидувајќи претставена како дел од поширок фронт против илиберализмот, наводното вмешување на илибералните актери во внатрешните работи на нашата држава, за кои се прикажани премалку релевантни докази. Тој етос на парадоксален начин ги засилува ставовите на ширачите на овие наративи, кои не се нужно инструирани од центри на моќ, и на тој начин алтернативните наративи стануваат алатки за натамошна поларизација на општеството. Наместо конфронтација, сметаме дека е потребно отворање општествен дијалог, во кој сите страни ќе имаат шанса да преиспитаат дел од своите вредности, перцепции и размисли. Градењето култура на критичко мислење не е возможно во услови на општествен антагонизам, во кој сите страни на вистинскиот или на симболичкиот спор ги сметаат своите исходишта за единствени вистините, а себеси за агенти на вистината. Културата на критичко мислење се гради во конструктивна атмосфера, во која преиспитувањето на сопствените ставови е подигнато на ниво на општествена вредност. Само таа култура може да придонесе за деполаризација на општеството.